

Бабасва Александра Володимирівна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ЩОДО ЕФЕКТИВНОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В РІШЕННІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СПРАВІ «В'ЯЧЕСЛАВОВА ТА ІНШІ ПРОТИ УКРАЇНИ»

У 2025 році Україні вкотре довелось повернутись до минулих трагічних подій нашої історії. Так, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд), ухвалив рішення у справі «В'ячеславова та інші проти України» (далі – Рішення), щодо заяв, які стосувались масових заворушень та пожежі в Одесі 2 травня 2014 року, в результаті якої загинуло багато людей. Заявниками у цій справі були найближчі родичі деяких із тих, хто загинув, а також три особи, які вижили під час пожежі. Вони скаржилися, зокрема, за статтею 2 Європейської конвенції основоположних прав та свобод (далі – Конвенція, ЄКПЛ) на те, що держава не захистила їхнє життя, або життя їхніх родичів, і що не було проведено ефективного внутрішнього розслідування цієї справи [1].

Зазначене Рішення Суду викликає інтерес не тільки з огляду на констатацію порушення Україною статті 2 Конвенції, а, й ґрунтовний аналіз дій/бездіяльності органів кримінальної юстиції щодо складного ланцюга подій, які передували та відбувались під час, а також після 2 травня 2014 року, та які були викладені у висновку (далі – Звіт, Висновок) Міжнародної дорадчої групи (далі – МДГ, Група) [3]. Група була створена Генеральним секретарем Ради Європи Турбйорном Ягландом для нагляду за тим, щоб розслідування насильницьких інцидентів, що мали місце в Україні з 30 листопада 2013 року, відповідали всім вимогам Конвенції та прецедентному праву ЄСПЛ. Мандат МДГ передбачав, що розслідування випадків насильницьких дій проводитимуться відповідними українськими органами згідно українського законодавства; що МДГ регулярно отримуватиме від

Генеральної прокуратури України (далі – ГПУ) звіти щодо перебігу розслідувань вказаних подій, та матиме повний доступ до всієї інформації, що їх стосується, та право звертатися за будь-якими додатковими відомостями, і отримувати їх, як вважатиме за потрібне; а також, що представники громадянського суспільства матимуть право безперешкодно контактувати та підтримувати зв'язок з МДГ. Мандат також передбачав, що наприкінці роботи Групи, її голова підготує остаточний висновок, який буде представлено Генеральному секретарю Ради Європи та органам влади України [2].

У лютому 2015 року МДГ розпочала свою роботу з нагляду розслідувань подій в Одесі, надіславши запити про надання інформації до українських органів влади та неурядових організацій. Отже, зіткнення в центрі Одеси та пожежа в Будинку профспілок 2 травня 2014 року призвели до загибелі 48 осіб та поранень кількох сотень. Українська влада розпочала три розслідування. Перше розслідування охоплює дії поліції 2 травня 2014 року та звільнення затриманих 4 травня 2014 року після нападу протестувальників на місцеву поліцейську дільницю. Друге розслідування зосереджене на масових заворушеннях у центрі міста та пожежі в Будинку профспілок. Третє – розслідує дії співробітників Державної служби з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС) під час пожежі. На підставі аналізу скарг, національного законодавства та зазначеного звіту, ЄСПЛ констатував цілу низку порушень, зокрема у контексті статті 2 Конвенції, які можна звести до наступного.

Незалежність. МДГ вважає, що відсутність незалежності в розслідуванні подій 2 травня 2014 року ще раз підкреслює необхідність завершити без подальшого зволікання процес реформування системи досудового розслідування і створення незалежного органу, завданням якого буде розслідування серйозних порушень прав людини, скоєних співробітниками правоохоронних органів та інших державних посадовців. У цьому контексті Група вітає нещодавні законодавчі заходи, націлені на створення Державного бюро розслідувань, а також підкреслює необхідність створення такого органу відповідно до практики ЄСПЛ, а також стандартів і рекомендацій Ради Європи. У відповідності до ЄКПЛ, для того, щоб

розслідування злочинів було ефективним згідно з вимогами статей 2 і 3, має бути забезпечено, що особи, які відповідають за розслідування і здійснюють його, були неупередженими та незалежними від осіб, які причетні до подій, що розслідуються, як за законом, так і на практиці. Це означає не лише відсутність ієрархічного та інституційного зв'язку, але також незалежність на практиці. Нагляд за проведенням слідчих дій, який здійснюється іншим органом, не може бути достатньою гарантією у тих випадках, коли саме розслідування фактично здійснюється органами, пов'язаними з особами, що перебувають під слідством. У більш загальному сенсі МДГ наголошує, що у контексті, коли йдеться про довіру громадськості до системи кримінального судочинства, важливо забезпечити зовнішні атрибути як незалежності, так і неупередженості органів досудового розслідування. Група також вважає, що для збереження довіри всіх верств громадськості системі кримінального правосуддя, органам влади, в тому числі судовим, вкрай важливо показати, що під час проведення розслідування й судового розгляду вони діють неупереджено й без дискримінації [4, с. 50-54].

Ефективність розслідування:

1) організація розслідування. МДГ вважає, що розподіл розслідувань між ГПУ та Міністерством внутрішніх справ України (далі – МВС) є малопродуктивним і шкодить ефективності цих розслідувань, враховуючи, що всі вони стосуються тісно пов'язаних між собою подій і певною мірою співпадають в частині доказів, свідків і потерпілих. Також Група вважає, що на якість, просування та ефективність розслідування дій співробітників ДСНС негативно вплинуло рішення доручити проведення цього розслідування місцевим органам внутрішніх справ, які залишалися бездіяльними на ранніх вирішальних стадіях розслідування [4, с. 54];

2) кадрове забезпечення і ресурси. Хоча МДГ схвально ставиться до того факту, що три слідчі, які залишилися, були залучені до розслідування подій в Одесі майже з самого початку, мала чисельність групи та відкликання її керівника до Києва скоріш за все негативно впливає на здатність цієї групи ефективно проводити розслідування. Це підтверджується свідченнями вищезгаданих слідчих МВС, які в

своїх поданнях до МДГ зазначили, що рівень кадрового забезпечення не є достатнім для розслідування таких складних справ. Незважаючи на певний прогрес, який був досягнутий у ході розслідування зіткнень у центрі міста, на Грецькій площі та Грецькій вулиці, слідству, схоже, ще належить зробити значний обсяг роботи. Так, на сьогодні лише один підозрюваний був повідомлений про підозру у вчиненні насильницьких дій, скоєних на Куликовому полі, а у справі щодо дій співробітників ДСНС не встановлено та не притягнуто до відповідальності жодного підозрюваного. З огляду на зазначені вище обставини, МДГ вважає, що скорочення слідчої групи негативно впливає на прогрес, якість та ефективність розслідувань [4, с. 58].

Якість розслідувань. Вимога проведення ефективного розслідування безумовно включає й те, що таке розслідування має бути всебічним та ретельним. Відсутність ретельності, особливо на початку розслідування, ставить під сумнів його загальну ефективність, а це, в свою чергу, підриває віру громадськості в дотримання владою верховенства права. МДГ вважає, що такі самі недоліки існували в ефективності розслідування масових заворушень і пожежі в Будинку профспілок 2 травня 2014 року. Насамперед Група зазначає, що слідчі органи не вжили достатніх та своєчасних заходів щодо збереження доказів, що є основною вимогою ефективного розслідування. В цілому, МДГ вважає, що, незважаючи на присутність високопосадових осіб в Одесі, належна координація заходів щодо збереження та збору доказів у наступні дні після подій, була відсутня. По-друге, МДГ вважає, що деякі судові експертизи були проведено, без належної ретельності. Наприклад, перша судова експертиза, яка стосувалася пожежі у Будинку профспілок, була проведена без будь-якого огляду самої будівлі. Дев'ять місяців потому, у квітні 2015 року було призначено міжвідомчу комплексну експертизу, яка станом на 31 серпня все ще тривала. Хоча формально ці експертизи було призначено в рамках двох різних проваджень, а ГПУ спростовувала припущення, що метою другої експертизи було виправлення недоліків першої, у МДГ склалося чітке враження, що це було принаймні однією з її цілей – враження, що підтверджувалося свідченнями слідчих МВС. Також у якості додаткового прикладу

відсутності належної ретельності в питаннях проведення експертиз Група зазначає, що слідчі органи не спромоглися за більш ніж рік встановити особу одного з загиблих у Будинку профспілок. МДГ вважає, що в кожному з проваджень слідчі органи не проявили належної повноти та ретельності, як на стадії порушення провадження, так і під час подальшого його розслідування, у результаті чого загальна ефективність розслідувань була поставлена під загрозу [4, с. 56-59].

Обвинувачення та суд. МДГ нагадує, що відповідно до процесуальних вимог статей 2 і 3 ЄКПЛ, розслідування повинно бути ефективним, у тому розумінні, що воно має бути спроможним забезпечити встановлення відповідних фактів та винних осіб, а також покарання останніх. Ця вимога виходить за межі стадії досудового розслідування. Відповідно до практики ЄСПЛ та як вже зазначала МДГ у своєму Звіті щодо розслідувань подій на Майдані, ведення кримінального провадження в цілому, у тому числі на стадії досудового слідства та судового розгляду, має задовольняти вимоги позитивного зобов'язання щодо захисту життя та запобігання неналежному поведженню. Хоча перед прокуратурою не стоїть завдання щоб всі провадження завершилися винесенням обвинувального вироку або певним покаранням, будь-який недолік у розслідуванні, який ставить під сумнів його здатність встановити обставини справи або винних осіб, робить це розслідування таким, що не відповідає необхідному рівню ефективності [4, с. 59]. МДГ висловило серйозну занепокоєність з приводу рішень про припинення справи щодо двох підозрюваних через недостатність доказів. МДГ вважає, що неодноразові відводи суддів призвели до затримок початку судового розгляду кримінальних проваджень в цілому. Група також вважає, що рішення звинувачувати 21 особу в одному обвинувальному акті без індивідуалізованих звинувачень також стало причиною затримки й може мати негативний вплив на перебіг судового розгляду [4, с. 61].

Своєчасність та відсутність зволікань. Ефективність розслідування також включає в себе вимоги його своєчасності та відсутності зволікань під час розслідування – принципи, які ЄСПЛ застосовував у справах проти України. Навіть якщо й за певних обставин можуть існувати перепони або складнощі, що

перешкоджають успішному розслідуванню, своєчасні дії органів державної влади щодо розслідування застосування сили, що спричинило смерть, чи звинувачення у неналежному поводженні, є суттєвим для збереження впевненості суспільства у дотриманні владою принципу верховенства права та попередженні будь-яких підозр у потуранні або співучасті у протиправних діях. Ключовою умовою ефективного розслідування є своєчасний початок розслідування на основі обґрунтованих заяв щодо вчинення злочину і подальше активне проведення слідства. У випадку смерті, що настала за спірних обставин, надзвичайно важливо, щоб розслідування проводилося оперативно, адже перебіг часу неминуче зменшує кількість і знижує якість доказів, на яких базується розслідування. Важливо не лише своєчасно розпочати розслідування, але й проводити його без зволікань. МДГ вважає, що розслідування щодо дій співробітників ДСНС не було розпочато своєчасно та не було проведено без зволікань. Розслідування щодо масових заворушень і пожежі 2 травня 2014 року, а також щодо дій міліції 2 і 4 травня 2014 року хоча й були розпочаті своєчасно, але низка недоліків, які виникли в ході їх проведення, призвели до їхнього суттєвого затягування [4, с. 61].

Отже, відповідно до висновків, викладених у звіту МДГ щодо подій в Одесі 2014 року, розслідування не відповідало вимогам Конвенції. Подібного висновку дійшов й ЄСПЛ, виклавши відповідну правову позицію в окресленому Рішенні, зазначивши, що дотримання процесуальних вимог статті 2 Конвенції оцінюється на підставі декількох ключових критеріїв: 1) належність слідчих дій; 2) оперативність та розумна швидкість розслідування; його незалежність від осіб, причетних або ймовірно причетних до подій; 3) залучення потерпілого або членів його родини мірою, необхідною для захисту їхніх законних інтересів; 4) суттєвий елемент громадського контролю.

Аналізуючи Звіт та Рішення ЄСПЛ, можемо зробити наступні висновки: 1) порушення матеріального аспекту статті 2 Конвенції у зв'язку з тим, що держава не доклала усіх зусиль, яких можна було б обґрунтовано очікувати від неї з метою запобігання насильству в м. Одеса 2 травня 2014 року та припинення цього насильства після його виникнення, а також у зв'язку з тим, що вона не забезпечила

своєчасне вжиття заходів з порятунку осіб, які опинилися в пастці вогню в Будинку профспілок [1]; 2) порушення процесуального аспекту статті 2 ЄКПЛ, яке полягає у здійсненні неефективного досудового розслідування.

Так, неефективність процесуального керівництва та досудового розслідування виявилася, зокрема: у відсутності незалежності в розслідуванні окреслених подій (відсутності незалежного органу – Державного бюро розслідувань); неналежній організації розслідування (розподіл справ між ГПУ та МВС, прийняття рішення про доручення розслідування місцевим органам внутрішніх справ, мала чисельність слідчих груп); відсутність всебічної та ретельної координації заходів щодо збору та збереження доказів, неякісні судові експертизи; неоперативний початок досудового розслідування; відсутність ретельності та повноти як на етапі початку кримінального провадження, так і під час його подальшого розслідування.

Список використаних джерел

1. Рішення ЄСПЛ у справі «В'ячеславова та інші проти України» (*Case of Vyacheslavova and others v. Ukraine*) applications nos. 39553/16 and 6 others від 13 березня 2025 р., остаточне 13/06/2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-242505%22%5D%7D>

2. International Advisory Panel on Ukraine: вебсайт. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/international-advisory-panel> (дата звернення: 05.03.2026).

3. International Advisory Panel 4 November 2015 Kyiv: вебсайт 04.11.2015. URL: IAP report on Odesa events (дата звернення: 05.03.2026).

4. Звіт Міжнародної дорадчої групи про проведення нагляду за розслідуванням подій в Одесі 2 травня 2014 року (українською мовою). International Advisory Panel. 4 листопада 2015 р. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804884cb>.